

**МОНГОЛ УЛС ДАХЬ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ ТОГТОЛЦООНЫ
ШИНЭЧЛЭЛ, ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА, ЧИГ ХАНДЛАГА**
**REFORMS, OPERATIONS, AND DIRECTIONS OF THE SYSTEM
TO COMBAT CRIME IN MONGOLIA**
(Шинжлэх ухааны тойм өгүүлэл)

Хаянхярваагийн Батбаяр
Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн
Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн ахлах багш,
цагдаагийн хурандаа, магистр
Batbayar Khayankhyarvaag
Senior Lecturer of the Criminal Intelligence Department
at the Police School of the University of Internal Affairs,
Police Colonel, Master's Degree holder.

Хураангуй. Энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүлэлд Монгол Улс дахь гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцооны байгууллагууд болох цагдаа, прокурор, шүүх, хорих байгууллагын эрх зүйн үндэс, эдгээр байгууллагын шинэчлэлийн үйл явц, хүрсэн үр дүн, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хариу арга хэмжээний нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, цаашдын чиг хандлагын талаар санал зөвлөмж боловсруулсан. Өгүүлэлд тодорхойлсон дээрх зорилтын хүрээнд хууль сахиулах болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагын албан ёсны статистик үзүүлэлтийг 2006-2023 оны байдлаар түүвэрлэн авч, гэмт хэргийн түвшнийг тодорхойлох олон улсын аргачлалын дагуу 100.000 хүн амд ноогдох үзүүлэлтээр дүн шинжилгээ хийсэн болно. Түүнчлэн цагдаа болон шүүхэд итгэх олон нийтийн хандлагыг тодорхойлохдоо үндэсний болон олон улсын хэмжээнд хийгдсэн судалгааны үр дүнг ашиглаж, судлаачийн зүгээс дүгнэлт хийсэн бол эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцад дүгнэлт хийхдээ баримт бичигт дүн шинжилгээ хийх арга зүйг ашигласан. Судалгааны үр дүнд Монгол Улсад гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцооны шинэчлэл зохих төвшинд тасралтгүй хийгдэж байгаа ч гэмт хэрэгтэй тэмцэх, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээ төдийлөн үр нөлөөтэй биш байгааг гэж дүгнэв.

Abstract. This scientific article analyzes the legal foundations of the organizations combating crime in Mongolia, including the police, prosecutors, courts, and correctional institutions. It reviews the process of reforms in these institutions, the results achieved, and examines the conditions of crime fighting and response measures. Additionally, it provides recommendations for future directions. Within the scope of the objectives outlined in the article, official statistics from law enforcement and judiciary institutions from 2006 to 2023 were collected and analyzed using an international methodology to determine crime levels, focusing on the indicator per 100,000 population. Moreover, public attitudes toward the police and courts were determined using national and international research findings, with conclusions drawn by the researcher. In the analysis of the legal reform process, a document analysis methodology was applied. The research concluded that although reforms to the crime-fighting system in Mongolia have been ongoing and continuous, the measures for combating crime and ensuring public safety have not been as effective as expected.

Түлхүүр үгс: Гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцоо, гэмт хэрэг, шүүх, прокурор, цагдаагийн байгууллага, хорих байгууллага, эрх зүйн шинэтгэл.

Keywords: Crime-fighting system, Crime, Court, Prosecutor, Police organization, Correctional institution, Legal reform.

1. Хууль сахиулах болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагын эрх зүйн үндэс

Монгол Улс дахь гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцоог шинэчлэх эрх зүйн үндсийг 1992 онд баталсан ардчилсан, шинэ үндсэн хуулиар тодорхойлсон. Тус Үндсэн хуулийн үндсэн бүтэц, суурь

үзэл баримтлал өмнөх социалист тогтолцооны үед үйлчилж байсан үндсэн хуулиудаас зарчим, үзэл баримтлалын хувьд ихээхэн ялгаатай байсан¹. Өөрөөр хэлбэл гэмт хэрэгтэй тэмцэх, иргэдийн аюулгүй тайван амьдрах эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдлүүлэх, хууль сахиулах, шүүх эрх мэдлийн байгууллагыг улс төрийн нөлөөллөөс ангид байлгаж, мэргэшсэн оновчтой тогтолцоог бүрдүүлэхэд чиглэгдсэн.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 11 дүгээр зүйлд “Эх орныхоо тусгаар тогтнолыг батлан хамгаалж, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журмыг хангах нь төрийн үүрэг мөн”, 19 дүгээр зүйлд “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна”² гэсэн суурь зарчмыг тусгаж өгсөн.

Мөн Үндсэн хуулийн 38 дугаар зүйлийн 2.7-д хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хэв журмыг бэхжүүлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх нь Засгийн газрын үүрэг гэж тодорхойлсон бол Үндсэн хуулийн дөрөвдүгээр бүлэгт шүүх эрх мэдлийн эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, 47 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлнэ. Мөн зүйлийн 2 дахь хэсэгт Ямар ч нөхцөлд хуулиас гадуур шүүх байгуулах, шүүх эрх мэдлийг өөр байгууллага эрхлэн хэрэгжүүлэхийг хориглоно. Мөн зүйлийн 3 дахь хэсэгт Шүүхийг зөвхөн Үндсэн хууль, бусад хуулийн дагуу байгуулна, 48 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “... Шүүхийг эрүү, иргэн, захиргааны зэрэг шүүн таслах ажлын төрлөөр дагнан байгуулж болно”³ гэж шүүхийн эрх зүйн үндсийг тогтоожээ.

Үндсэн хуулийн 56 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно. Мөн зүйлийн 2 дахь хэсэгт Улсын ерөнхий прокурор, түүний орлогч нарыг Улсын Их Хуралтай зөвшилцөн Ерөнхийлөгч зургаан жилийн хугацаагаар томилно. Мөн зүйлийн 3 дахь хэсэгт Монгол Улсын прокурорын байгууллагын тогтолцоо, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно⁴. Ийнхүү 1992 оны Үндсэн хуульд хууль сахиулах болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагын бүтэц зохион байгуулалтыг өөрчлөн байгуулах эрх зүйн үндсийг тусгасан нь ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёсыг хамгаалахад чухал ач холбогдолтой зохицуулалт болсон.

2. Хууль сахиулах болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагын шинэчлэл

А) Цагдаагийн байгууллагын шинэчлэл

Монгол Улсын Их хурал 1993 онд Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулийг 8 бүлэг, 53 зүйлтэйгээр баталсан нь Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын хөгжилд түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн хэдий ч хууль үйлчлэх явцад засаж сайжруулах шаардлагатай шүүмжлэлүүд гарч, цагдаагийн байгууллагын эрх зүйн орчныг дахин авч үзэхэд хүргэсэн.

Шүүмжлэлийн гол агуулга цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд ардчиллын үнэт зүйл, зарчмуудыг нэвтрүүлэх, нийгмийн хэв журам сахиулахад цагдаа олон нийтийн хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, иргэний хяналтын тогтолцоог бүрдүүлэх зэрэг агуулгын томоохон өөрчлөлтүүдийг хийж чадаагүйгээс өнөөг хүртэл хуучин тогтолцоо, уламжлалт хэв маяг, хүнд суртал хадгалагдсаар байна гэжээ⁵.

Эдгээр шүүмжлэлийг тусгах замаар Цагдаагийн албаны тухай хуулийг шинэчлэн боловсруулж 2013 оны 7 дугаар сарын 05-ний өдөр баталсан. Уг хуулийн үзэл баримтлал нь гэмт хэрэг мөрдөх албыг цагдаагийн байгууллагаас тусад нь байгуулах, цагдаагийн алба хаагчийн эрх

¹ Ж.Алтансүх., Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэл, Хууль дээдлэх ёс//Хууль зүйн эрдэм шинжилгээ, судалгаа, практикийн улирал тутмын сэтгүүл, 2020 12 (77). 237 дахь тал.

² Төрийн мэдээлэл. 1992. №1. Монгол Улсын Үндсэн хууль

³ Монгол Улсын Үндсэн хууль//төрийн мэдээлэл, УБ., 1992 №1

⁴ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 56 дугаар зүйл 1,2,3 дахь хэсэг.

⁵ Enkhbold.B “Criminal Justice System in Mongolia”, 2015, 한국테러학회보 제8권 제4호, 159~186쪽, 전체 28쪽,

зүйн байдал, хөдөлмөрийн харилцааг бие даасан хуулиар зохицуулахаар⁶ заасан хэдий ч холбогдох хууль батлагдаагүй тул дахин засах шаардлага тулгарсан.

Улмаар Монгол Улсын Засгийн газар Цагдаагийн албаны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг дахин боловсруулж, 2017 оны 02 дугаар сарын 09-ний өдөр Монгол Улсын Их хурлаар баталж, мөн оны 05 дугаар сарын 01-ны өдрөөс хүчин төгөлдөр мөрдөж эхэлсэн. Хуулийн үзэл баримтлал нь олон нийтэд түшиглэсэн гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлогод тулгуурлах, Цагдаагийн байгууллагын тогтолцоог нутаг дэвсгэрийн онцлог, хүн амын нягтаршил нийгэм эдийн засгийн нөхцөл байдлыг харгалзан дахин шинэчлэх, хүний нөөцийн бодлого, албан хаагчдын нийгэм, эдийн засгийн баталгааг сайжруулах, Цагдаагийн албаны техник хэрэгслийг сайжруулах, алба хаагчдын хувцас, агсамжийг шинэчлэхэд чиглэгдсэн.

Б) Прокурорын байгууллагын шинэчлэл

Монгол Улсын Их Хурлаас 1993 оны 04 дүгээр сарын 23-ны өдөр Прокурорын байгууллагын тухай хуулийг батлан гаргажээ. Эрх зүйн тогтолцооны шинэчлэл, нийгмийн харилцааны өөрчлөлттэй холбоотойгоор 2002 онд Прокурорын байгууллагын тухай хуулийг шинэчлэн баталж мөрдүүлсэн бөгөөд 2017 он хүртэлх хугацаанд 8 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оржээ. Шүүх эрх мэдлийн шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх хөтөлбөр, Шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын шинэчлэл, нийгмийн харилцааны хувьсал, өөрчлөлт, эрүүгийн хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагаанд хэрэглэгддэг гол хуулиудын шинэчилсэн найруулгын төслүүдийг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэнтэй холбогдуулан 2002 онд батлагдан мөрдөгдөж байгаа Прокурорын байгууллагын тухай хуулийг шинэчлэх, үзэл баримтлал, зохицуулалтыг өөрчлөх зайлшгүй шаардлага тулгарсан. Дээр дурдсан хууль зүйн болон практик шаардлагуудыг үндэслэн "Прокурорын тухай" хуулийг 2017 онд баталсан. Шинэчлэн батлагдсан хуульд прокурорын байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, Прокурорын байгууллагын тухай хуульд заасан зарим нэр томъёог оновчтой болгох, Эрүүгийн эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн эрүүгийн хууль тогтоомжийн төслүүдтэй уялдуулах, прокурорын байгууллагын харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийг харьцуулан дүгнэж, үйл ажиллагааны хариуцлагатай байдлыг хангах, бусад байгууллагатай хамтран ажиллах эрх зүйн үндсийг бий болгох, прокурор үүргээ гүйцэтгэх нөхцөл баталгааг дээшлүүлэх, албан үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын тогтолцоо зэргийг тодорхой зохицуулж өгсөн байна.

В) Шүүхийн шинэчлэл

Монгол Улс 1992 оны шинэ Үндсэн хууль батлагдсанаас хойш Үндсэн хуулийн зарчим, агуулгад нийцүүлж шүүх байгуулах, шүүх эрх мэдлийг эрх зүйт төрийн үзэл баримтлалд нийцүүлж төлөвшүүлэх талаар шинэтгэл хийсэн. 1993 онд Шүүхийн тухай хууль батлагдсанаар өнөөгийн шүүхийн бүтэц зохион байгуулалт бүрэлдэн тогтсон. Шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдал ингэж Үндсэн хуулиар баталгаажсан явдал нь шинэ ардчилсан шүүх оршин тогтнох, хөгжин дэвших суурь болж өгчээ.

“Шүүх эрх мэдлийн хүрээнд шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх хөтөлбөр” нь “Ерөнхийлөгчийн бодлого, үйл ажиллагааны хөтөлбөр”; Монгол Улсын Их хурлын 2008 оны 35 дугаар тогтоолоор баталсан “Засгийн газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”; мөн Монгол Улсын Их хурлын 2009 оны 38 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2012 он хүртэл боловсронгуй болгох Үндсэн чиглэл”; Монгол Улсын Засгийн газрын 2009 оны 69 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-т тодорхойлсон зорилтуудад нийцүүлэн батлагдсан шүүх эрх мэдлийн шинэтгэлийн стратегийн гол баримт бичгүүд байсан. Дээр дурдсан хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зорилгоор “Шүүх эрх мэдлийн хүрээнд шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх хөтөлбөрийг шүүхэд хэрэгжүүлэх ажлыг эрчимжүүлэх үндсэн чиглэл”⁷, Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс 2014-2020 онд шүүхийн хөгжлийн стратегийг тодорхойлсон 5 дэд хөтөлбөрийг тус тус баталсан. Уг хөтөлбөрт заагдсан шалгуур үзүүлэлтэд тулгуурлан

⁶ 2008 оноос Цагдаагийн албаны тухай хуулийн төслийг шинэчлэн боловсруулж Монгол Улсын Их Хурлын 2013 оны 7 дугаар сарын 05-ний өдрийн нэгдсэн чуулганаар баталсан.

⁷ Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн даргын 2010 оны 11 дүгээр сарын 10-ны өдрийн 39 дүгээр захирамжаар батлагдсан

шүүхийн шинэтгэлийг 1) Шүүхийн тогтолцоог шинэчлэх, 2) Шүүхийн бие даасан байдлыг хангах, 3) Шүүгчийн хараат бус байдлыг сайжруулах, 4) Шүүхийн хүний нөөц, сонгон шалгаруулалтыг шударга болгох, 5) Шүүхийн ил тод, нээлттэй байдал зэрэгт анхаарал хандуулсан. Энэ хүрээнд 2013 онд Монгол Улсын шүүхийн тухай, Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай, Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай, Шүүхийн захиргааны тухай, Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн эрх зүйн байдлын тухай, Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай хуулийг баталж мөрдсөн.

Монгол Улсын Их Хурлаас 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Дөчин наймдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг болон Дөчин есдүгээр зүйлийн 5 дахь хэсэг⁸ оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр шүүхийг тойргийн зарчмаар байгуулж болох, Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн бүрэлдэхүүнийг өргөтгөх, бүрэлдэхүүнд тавигдах шаардлага, томилох журмыг шинэчлэн өөрчлөх шаардлага бий болсон.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн шүүх эрх мэдэлтэй холбоотой хэсэг нь “Шүүх эрх мэдлийн хариуцлагыг дээшлүүлж, хараат бус байдлыг хангах” үндсэн чиглэлийн хүрээнд хийгдсэн бөгөөд Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 02 дугаар тогтоолын хавсралтаар баталсан “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөд хууль тогтоомжийг нийцүүлэх хуваарь”-т:

1.Шүүхийг тойргийн зарчмаар байгуулахдаа иргэний шүүхэд хандах эрхийн баталгааг бодитой хангах, шүүгчийн ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх, шүүгчийг мэргэшүүлэх, шүүхийн үйлчилгээг иргэдэд ойртуулж хүртээмжтэй болгох үндсэн зарчимд нийцүүлэх;

2.Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн бие даасан, хараат бус, тогтвортой байдлыг хангах зорилгоор түүний бүрэлдэхүүний тавыг шүүгчид дотроосоо хувь тэнцүүлэн сонгож, бусад таван гишүүнийг бусад институтээс тэнцвэртэй оролцооны үндсэн дээр нээлттэй нэр дэвшүүлэн, сонгон шалгаруулж томилох, гишүүдийг зөвхөн нэгэн бүрэн эрхийн хугацаанд ажиллуулах, Зөвлөлийн даргыг гишүүд дотроосоо сонгох журмыг хуулиар тогтоох;

3.Шүүгчийн хараат бус байдлыг хангахтай холбоотой Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн үйл ажиллагааны тайланг Улсын дээд шүүхэд танилцуулах зохицуулалтыг хуульчлах зэрэг асуудлыг тусгажээ. Дээрх нөхцөл байдал, шинэчлэлийн агуулгыг тусгаж, Монгол Улсын Их Хурлаас 2021 оны 01 дүгээр сарын 15-ны өдөр Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуулийг баталж, 2021 оны 03 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн бүх нийтээр даган мөрдөж эхэлсэн бөгөөд тус хууль нь 16 бүлэг, 118 зүйлтэй.

г) Хорих байгууллагын шинэчлэл

1992 оны Үндсэн хуулийн агуулга, үзэл баримтлалд нийцүүлэн Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх тухай хуулийг Монгол Улсын Их хурлаас 1996 онд, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын тогтолцоо, зохион байгуулалт, эрүүгийн хэргийн талаар гарсан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны эрх зүйн үндэслэл, журмыг шинэчлэн тогтоосон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийг 2002 онд тус тус батлан мөрдөж байв.

Монгол Улсын Их Хурлын 2016 оны 45 дугаар тогтоолоор батлагдсан Монгол Улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 5.4.10-т “Хорих ангийн төрөл, дэглэмийг нээлттэй, хаалттай тогтолцоонд бүрэн шилжүүлэх, цагдан хорих байрны нөхцөлийг хүний жам ёсны эрхэд нийцүүлэх, ял эдлүүлэх ажиллагаанд цахим болон теле-камерын хяналтын системийг нэвтрүүлэх, ялтныг хөдөлмөрт бүрэн хамруулах...” гэж тус тус заасан. Дээр дурдсан зорилтыг хэрэгжүүлэх хүрээнд батлагдсан 2015 онд баталсан Эрүүгийн хууль, Зөрчлийн тухай хуульд ял, шийтгэлийн төрөл, хэлбэрийг шинээр тодорхойлж, хорих ялыг нээлттэй, хаалттай хорих байгууллагад, өсвөр насны хүнд оногдуулсан хорих ялыг сургалт-хүмүүжлийн тусгай байгууллагад тус тус эдлүүлэх, хуулийн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх, шийтгэл оногдуулахаар тусгаж, ял, шийтгэл, албадлагын арга хэмжээний төрлийг шинээр тодорхойлсон нь дээр дурдсан ял, шийтгэл оногдуулсан шийдвэрийг гүйцэтгэх, хяналт тавих ажиллагааг шинээр журамлах шаардлагыг бий

⁸ Төрийн мэдээлэл. 1992. №1. Монгол Улсын Үндсэн хууль

болгож байсантай холбоотойгоор Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг 2017 онд баталжээ.

3. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагааны төлөв байдал

Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа: Монгол Улсын хүн амын тоонд харьцуулбал, нэг алба хаагчид улсын хэмжээнд дунджаар 370 (орон нутагт 533, нийслэлд 233) хүн ам ноогдож, нийт 10000 орчим алба хаагч гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргийг хэрэгжүүлэн ажиллаж байгаа хэдий ч гудамж талбай, олон нийтийн газарт үйлдэгдсэн гэмт хэрэг бодитой буурахгүй, нийт гэмт хэргийн 40 орчим хувийг эзэлсээр байна⁹. Монгол Улсад сүүлийн 14 жилийн байдлаар жилд дунджаар 23287 гэмт хэрэг бүртгэгдэж, үүнээс 12443 буюу 55.0 хувийг нь илрүүлж¹⁰, 100,000 хүн ам тутамд 847 гэмт хэрэг ноогдож байна. Гэмт хэргийн түвшин 2018 онд хамгийн өндөр үзүүлэлттэй байсан бол гэмт хэрэг илрүүлэлтийн хувь 2007, 2017 онд хамгийн доогуур үзүүлэлттэй байжээ. Харин 2022 онд энэ үзүүлэлт 1511, 2023 онд 1565 болж өсөх хандлагатай болжээ.

Харин сүүлийн 3 жилд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн тоо, хөдөлгөөн, тархалт, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг “Гэмт хэрэг, шүүн таслах ажиллагааны статистикийн үзүүлэлт тооцох аргачлал”¹¹-ын дагуу тодорхойлж, цаашдын чиг хандлагыг нийгэм, эдийн засаг, эрүүгийн нөхцөл байдалтай уялдуулан авч үзэхэд жилд дунджаар 31 мянга гаруй гэмт хэрэг бүртгэгдэж, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад 184.8 тэрбум төгрөгийн эд материалын хохирол учирч, 981 хүн нас барж, 10351 хүн бие махбодоороо гэмтэж, эрүүл мэндээрээ хохирч байна¹². Иргэдийн хамгийн ихээр хохирч байгаа гэмт хэргийн төрөлд хулгайлах, залилах, хүний эрүүл мэндэд хохирол учруулах, зам тээврийн осол багтаж байна.

Гэмт хэргийн индексийн гаргадаг Олон Улсын байгууллагын судалгаагаар 2022 онд Монгол Улс дахь иргэдийн аюулгүй байдлын түвшин 37.4 хувь, иргэд гэмт хэрэгт өртөх гэмт хэргийн түвшин 62.5 хувьтай байгаа нь дэлхийн 118 улсаас 16 дугаарт орсон бол 2023 оны байдлаар иргэдийн аюулгүй байдлын түвшин 40.9 хувь, гэмт хэргийн түвшин 59.3 хувьтай болж өмнөх жилтэй харьцуулахад нөхцөл байдал бага зэрэг сайжирч 21 дүгээр байрт оржээ¹³. Харьцуулсан судалгааны дүнгээс үзэхэд Монголчуудын 71.1 хувь нь ойрын 3 жилийн хугацаанд гэмт хэрэг өснө гэж санаа зовниож байгаа бол эд хөрөнгөө хулгайд алдана, бусдын халдлагад өртөнө гэхээс 64.8 хувь нь түгшиж байна¹⁴.

Шүүн таслах ажиллагаа: Монгол Улсад сүүлийн 13 жилийн дунджаар 100,000 хүн тутамд ноогдох сэжигтний тоо 694 байж, түүнээс 288 буюу нийт сэжигтний 41.4 хувь нь шүүхээр ял шийтгэгдэж байсан. 100,000 хүн тутамд ноогдох хорих ял оногдуулалтын түвшин дунджаар 196 байсан бол 2015 оноос тогтвортой буурч, 2010 онтой харьцуулахад 2 дахин буурсан байна. Харин хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулалтын түвшин огцом нэмэгджээ.

2006-2014 оны хооронд 100,000 хүн амд ноогдох хорих ялын түвшинд огцом өөрчлөлт ажиглагдахгүй байгаа нь 2002 онд батлагдсан эрүүгийн хуулийн ялын бодлоготой холбоотой. Хэдийгээр ял шийтгүүлэгчдийн тоо буурч байгаа ч нийт ял шийтгүүлэгчдийн 70 орчим хувь нь хорих ялаар шийтгүүлж байсан нь харьцангуй өндөр үзүүлэлт юм.

Монгол Улс Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пактын нэмэлт II протоколд нэгдэн орсонтой¹⁵ холбогдуулан цаазаар авах ялын төрлийг хасаж, энэ онцгой ялын оронд бүх насаар хорих ялыг ялын төрөлд нэмсэн.

⁹ Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр, Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоолын хавсралт

¹⁰ НҮБ-аас гаргасан Эрүүгийн процессын загвар хуульд заасан яллагдагчаар татах этгээд нь тогтоогдож прокурор яллах ажиллагаа явуулснаар (Formal charge) гэмт хэргийг илэрсэнд тооцдог жишиг аргачлалыг олон улсад түгээмэл хэрэглэж байна. Энэ аргачлалыг хэрэглэдэг зарим /Швед, Голланд, Герман зэрэг/ улсын гэмт хэргийн илрүүлэлт дунджаар 31.6 хувьтай байна.

¹¹ Үндэсний статистикийн хорооны даргын 2018 оны А/118 дугаар тушаалаар баталсан

¹² Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр, Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоолын хавсралт

¹³ https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp

¹⁴ <https://www.numbeo.com/crime/comparison.jsp>

¹⁵ 2012 оны 12 дугаар сарын 05-ны өдрийн хуулиар соёрхон баталсан.

Эрүүгийн хуульд заасны дагуу хорих ял оногдуулсан шүүхийн шийтгэх тогтоолыг биелүүлэхдээ ихэвчлэн хорих ялыг биечлэн эдлүүлэх эсвэл тэнсэх гэсэн хэлбэрээр гүйцэтгэдэг. Сүүлийн 13 жилийн дунджаар жилд 5592 хүнд хорих ял оногдуулснаас 3047 буюу 55.6 хувийг нь тэнссэн, 2545 буюу 45.5 хувийг нь биечлэн эдлүүлэх хэлбэрээр хэрэгжүүлжээ. 2016 оноос шүүхээс тэнсэх арга хэмжээг хэрэглэх хандлага нэмэгдсэн нь хорих ял биечлэн эдлэх явдлыг багасгах, гэмт хэрэг үйлдсэн хүний гэм бурууг өөрөөр нь ухамсарлуулах, хохирол нөхөн төлүүлэх, нийгмээс тусгаарлахгүй байхад анхаарч цаашид “мэргэшсэн гэмт хэрэгтэн” бий болгохгүйн тулд авч байгаа ялын бодлоготой холбоотой. Шүүхээс ял оногдуулахгүйгээр тэнссэний үндсэн дээр түүнд үүрэг хүлээлгэх, эрх хязгаарлах албадлагын хэрэглэнэ.

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа: 2015 оны Эрүүгийн хуулийн ялын бодлоготой холбоотойгоор хорих ангийн хүн амд өөрчлөлт гарч байна. Улсын хэмжээнд 2018 оны байдлаар 22 хорих анги байгаагаас хаалттай хорих анги 10, нээлттэй-хаалттай хорих анги 4, нээлттэй хорих анги 7, сургалт хүмүүжлийн тусгай байгууллага 1 байгууллагад нийт 3500 гаруй хоригдол ял эдэлж байна. Монгол Улсад 100,000 хүн амд ноогдох хоригдлын түвшин 2013 онд 237 байсан нь сүүлийн 13 жилийн хугацаанд дахь хамгийн өндөр үзүүлэлт бөгөөд 2017 онтой харьцуулахад 2.5 дахин өндөр үзүүлэлттэй байжээ. 2009-2013 онд хоригдлын түвшин тогтвортой өссөн бол 2014 оноос буурах хандлага ажиглагдаж 2018 оны байдлаар 100.000 хүн амд ноогдох хоригдлын түвшин 109 болжээ¹⁶. Харин энэ үзүүлэлт 2020 оноос жил дараалан буурах хандлагатай байсан бол 2023 оны байдлаар 112 болж өссөн үзүүлэлттэй байна.

Шинээр баталсан Эрүүгийн хуульд хугацаатай хорих ялын хэмжээг тогтоох, ялын бодлогыг зөөлрүүлэх, ялын олон сонголттой, уян хатан болгох, хорих ялыг эцсийн арга хэмжээ болгон оногдуулах, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгмээс тусгаарлалгүйгээр хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулах, албадлагын арга хэмжээ хэрэглэх зэргээр нийгэм, хамт олны дунд хүмүүжүүлэх, дахин нийгэмшүүлэхэд анхаарах ялын бодлого хэрэгжүүлсэн нь хорих ялын түвшнийг бууруулж, хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулах бодлогод шууд нөлөөлсөн.¹⁷

2008 оноос эмэгтэй хоригдлын түвшин тогтвортойгоор өссөн үзүүлэлтэй байна. Харин 100,000 хүн амд ноогдох насанд хүрээгүй хоригдлын түвшин 2006, 2009 онуудад 0,1 буюу хамгийн бага үзүүлэлтэй байжээ. Хамгийн өндөр үзүүлэлт нь 2005 онд 3,3 буюу 10 жилийн дунджаас 2,5 дахин өндөр үзүүлэлттэй байжээ. Монгол Улсад 100,000 хүн амд ноогдох шоронгоос суллагдасдын түвшин дунджаар 114,0 буюу шоронд шинээр нэмэгдэж буй хоригдлын түшингээс 12,1 хувиар доогуур байна. Харин 2006 онд шоронгоос суллагдасдын түвшин 196,6 буюу шоронд шинээр нэмэгдэж буй хоригдлын түшингээс 183,3 хувь, 2009 онд 176,9 буюу 78 хувиар тус тус өндөр өндөр үзүүлэлттэй байжээ. Бусад жилүүдэд нь шинээр шоронд нэмэгдэж буй хоригдлын түвшин шоронгоос суллагдаж буй хоригдлын түшингээс тогтмол дээгүүр байж иржээ¹⁸.

Эмэгтэйчүүдээс үйлдсэн гэмт хэрэг нь нийт гэмт хэрэгт эзлэх хувийн жин бага боловч эрүүгийн хуульд хорих ял шийтгэхээр заасан хүнд гэмт хэрэг үйлддэг онцлогтой. Хорих ял эдэлж байгаа эмэгтэй ялтнуудын үйлдсэн гэмт хэрэгт дүн шинжилгээ хийж үзэхэд 56,3 хувь нь бусдын эд хөрөнгийг залилан мэхэлж их хэмжээний хохирол учруулсан, 19,3 хувь нь хүнийг алсан, 5,6 хувь нь хүн худалдаалах болон мансууруулах бодис, сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой гэмт хэрэг үйлдсэн байна. Тиймээс тэдэнд оногдуулах хорих ялын хугацаа харьцангуй урт байдаг ба нэг жилд шоронгоос суллагдаж буй эмэгтэй ялтны тоо харьцангуй бага байна. тухайлбал сүүлийн 11 жилийн байдлаар жилд дунжаар 29 эмэгтэй ялтан хорих ангиас суллагдсан бол 112 ялтан шинээр нэмэгдэж байна¹⁹. Түүнчлэн насанд хүрээгүй ялтны түвшин харьцангуй доогуур байгаа

¹⁶ Дотоод хэргийн их сургууль, Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэн, Шүүхийн шийдвэр судлалын төв. “Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны хэрэгжилтэд хийсэн дүн шинжилгээ, 2003-2018 он”, УБ., 2019

¹⁷ С.Гантулга, Б.Энхболд. Монгол Улсын ялын бодлогын өөрчлөлт (2012-2017). Гэмт явдалтай тэмцэх асуудал сэтгүүл. 2017. №1

¹⁸ Дотоод хэргийн их сургууль, Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэн, Шүүхийн шийдвэр судлалын төв. “Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны хэрэгжилтэд хийсэн дүн шинжилгээ, 2003-2018 он”, УБ., 2018

¹⁹ Дотоод хэргийн их сургууль, Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэн, Шүүхийн шийдвэр судлалын төв. “Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны хэрэгжилтэд хийсэн дүн шинжилгээ, 2003-2018 он”, УБ., 2018

нь хүүхдэд хорих ял оногдуулахаас аль болох татгалзах, эцэг эх, олон нийтийн хяналтад өгөх арга хэмжээ голчлон хэрэглэдэг болсонтой холбоотой.

2006, 2009 онд хорих ял эдэлж байсан насанд хүрээгүй хоригдолд өршөөл үзүүлж сулласантай холбоотойгоор насанд хүрээгүй хоригдлын түвшин бага байсан бол 2017 онд шинээр батлагдсан Эрүүгийн хуульд заасан өсвөр насны хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх тусгай журам, ялын бодлого хөнгөрүүлсэн нөхцөл байдалтай холбоотой.

4. Хууль сахиулах, шүүх эрх мэдлийн байгууллагад итгэх олон нийтийн хандлага

Цагдаа, шүүхэд итгэх олон нийтийн хандлага нь төрд итгэх иргэдийн хандлагыг тодорхойлох гол шалгуур болдог. Цагдаа, шүүхийн үйл ажиллагаа хуульд нийцсэн шударга байгаа эсэх, тухайн салбарт хэрэгжүүлж буй шинэчлэл, түүний үр нөлөөнд үнэлгээ өгөх, цаашид хэрэгжүүлэх бодлого боловсруулахад олон нийтийн санаа бодол онцгой үүрэг гүйцэтгэдэг.

Цагдаад итгэх олон нийтийн хандлага гэж гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журам сахиулах, олон нийт, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангаж буй байдалд иргэдээс өгч буй үнэлгээ. Цагдаад итгэх олон нийтийн хандлагыг үнэлэхдээ гэмт хэргийн нөхцөл байдал, иргэдийн гэмт хэрэгт хохирох явдал, иргэдийн аюулгүй байдлын түвшин, үйл ажиллагааны ил тод, шуурхай байдал, алба хаагчийн харилцаа-ёс зүйн үзүүлэлтээр тодорхойлдог²⁰.

Монголчуудын цагдаад итгэх хандлага, цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны талаар гадаад, дотоодын байгууллага, судлаачдын хийсэн судалгааны дүнгээс үзвэл иргэдийн цагдаад итгэх хандлага дунд ба түүнээс доогуур түвшинд байна гэж дүгнэжээ²¹. Харин Цагдаагийн Ерөнхий Газрын захиалгаар хөндлөнгийн байгууллагуудын хийсэн дүгнэлтээр цагдаад итгэх олон нийтийн хандлага жил бүр нэмэгдэж байгаа талаар дурдсан нь зөрүүтэй үр дүнг харуулж байна.

Нээлттэй нийгэм форум, Дотоод хэргийн их сургуулийн хамтарсан судалгааны баг цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг 5 бүлгийн 32 асуултаар үнэлж үзэхэд 3.25 гэсэн үнэлгээ авсан нь цагдаад итгэх олон нийтийн хандлага “**дундаж**” түвшинд байгааг харуулж байна. Судалгаанд оролцогчид алба хаагчдын харилцааны соёл, ёс зүйн төлөвшилтөд (2.96) сэтгэл ханамжгүй байжээ.²² Хэдийгээр цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг сайжруулах, цагдаад итгэх олон нийтийн хандлагыг нэмэгдүүлэхэд чиглэгдсэн арга хэмжээнүүд авч хэрэгжүүлж байгаа ч иргэд, ялангуяа гэмт хэргийн улмаас эрх ашиг нь хөндөгдсөн иргэд цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд төдийлөн сэтгэл ханамжгүй байх хандлага ажиглагдсаар байна. Энэхүү хандлага удаан үргэлжлэх нь иргэд гэмт хэргийн тухай гомдол мэдээллийг цагдаад мэдээлэхгүй байх, улмаар иргэд оршин суугаа нутаг дэвсгэртээ аюулгүй тайван амьдрах итгэлгүй болж, гэмт хэргээс түгших мэдрэмж нэмэгдэх хандлагатай байна.

Шүүхэд итгэх олон нийтийн хандлага гэж шүүхийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж, шүүхийн үйл ажиллагааны ил тод, шударга байдлын талаар иргэдээс өгч буй үнэлэлт. Шүүхэд итгэх хандлагыг шүүхийн үйл ажиллагаа, шударга байдал, шүүгийн хараат бус байдал, шүүхээр үйлчлүүлсэн иргэдийн сэтгэл ханамжийн байдал зэрэг үзүүлэлтээр хэмждэг.

Шүүхийн шинэтгэлийн үйл явц эхлэхээс өмнө 2008 онд нээлттэй нийгэм форумаас хийсэн хөндлөнгийн судалгааны дүнгээр шүүхэд итгэх итгэл 23.0 хувь, 2010 онд Сант марал судалгааны төвийн хийсэн судалгаагаар энэ үзүүлэлт 15.0 хувьтай болж буурч, 2015 онд 40 хувьтай болж тогтвортой өсөх хандлага ажиглагдаж байна.

Шүүхэд итгэх иргэдийн итгэл нэмэгдэж байгаа нь шүүхийн шинэтгэлийн бодлого, үйл ажиллагаа тодорхой болж, эрчимтэй хэрэгжиж эхэлсэнтэй холбоотой бөгөөд судалгаанд оролцсон

²⁰ Enkhbold. B “Confidence in the police among Mongolian immigrants in South Korea and native Mongolians in Mongolia: A comparative test of conceptual models”, International Journal of Law Crime and Justice, 2017 №3(50)

²¹ Максима төв “Цагдаагийн байгууллагын болон цагдаагийн албан хаагчийн талаарх Улаанбаатар хотын иргэдийн санал бодол” судалгааны тайлан, УБ., 2008, Шинжлэх Ухааны Академийн Философи, социологи эрхийн хүрээлэн “Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдал, боловсронгуй болгох чиглэл” социологийн судалгааны тайлан. УБ., 2008, Азийн сан “Олон нийтэд түшиглэсэн цагдаагийн үйл ажиллагаа”, УБ., 2008,

²² Нээлттэй нийгэм Форум, Дотоод хэргийн их сургууль, “Цагдаагийн байгууллага: хэрэглэгчийн үнэлгээ-2017”, УБ.,2018, 107 дахь тал

хоёр хүн тутмын бараг нэг нь шүүх аливаа хэрэг маргааныг зөвхөн хуульд захирагдан үнэн зөв, шударгаар шийдэж байна гэсэн итгэлтэй болсон гэж дүгнэжээ²³.

Шүүхээр үйлчлүүлсэн болон шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэдийн 60.6 хувь нь өнөөдөр шүүх хэрэг маргааныг хуульд нийцүүлэн шударгаар шийдвэрлэж байна гэдэгт **итгэдэг** гэж хариулсан ба энэ үзүүлэлт шүүхээр үйлчлүүлсэн иргэдийн хувьд бүүр өндөр 81.4 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа шударга болно гэдэгт итгэж байна. Харин шүүхээр үйлчлүүлээгүй иргэд шүүх хэрэг маргааныг шударга ар шийдвэрлэдэг гэдэгт итгэдэггүй 39.8 хариулжээ.

Судалгаанд оролцогчдын 32.5 хувь шүүгчийн мэдлэг, чадварт эргэлздэг гээд цаашид шүүгчид сайн хүнийг томилох (45 хувь), шүүгч, ажилтнуудын мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх (40 хувь) шаардлагатай гэснээс үзэхэд манай улс мэргэшсэн хуульч бэлтгэх тогтолцоог сайжруулах шаардлагатай байна.

Шүүхэд итгэх иргэдийн итгэлийн судалгааг Шүүхийн Ерөнхий Зөвлөлөөс бусад хөндлөнгийн байгууллагаар хийлгэх нь олон талын ач холбогдолтой бөгөөд 2015 оноос хойш энэхүү судалгааг шүүхийн захиргааны байгууллага өөрсдөө гүйцэтгэж байгааг анхаарах нь зүйтэй. Учир нь авлигад хамгийн хамгийн их автсан салбарын эхний 5-т шүүхийн байгууллага 4.01 үнэлгээтэй²⁴ орсон байгаа нь анхаарал татаж байна. Өөрөөр хэлбэл шүүхийн авлига их байх тусам иргэдийн шүүхэд итгэх хандлага буурдаг.

Дүгнэлт. Монгол Улсад гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцооны шинэчлэл Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд тулгуурлан тасралтгүй хийгдэж байгаа ч гэмт хэрэгтэй тэмцэх, иргэдийн аюулгүй орчинд амьдрах баталгаа бүрдээгүй байгаа ба үүнтэй холбоотойгоор хууль сахиулах болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагад итгэх олон нийтийн хандлага төдийлөн сайн биш байна. Тиймээс гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцооны үйл ажиллагааг үр нөлөөтэй болгох, олон нийтийн итгэлийг хүлээх зорилтын хүрээнд тодорхой арга хэмжээнүүдийг авах шаардлагатай байна.

Санал. Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Цагдаа, прокурор, шүүх, хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох хууль тогтоомжийн үр нөлөөнд тогтмол дүн шинжилгээ хийж, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах, байгууллагын үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоход чиглэгдсэн нэмэлт өөрчлөлтийг тогтмол хийж байх;
2. Цагдаагийн байгууллагаас гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх, шүүхийн шийдвэр биелүүлэх, ял эдлүүлэх ажиллагааг олон нийтэд түшиглэсэн онол арга зүйд тулгуурлан явуулах бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх;
3. Прокурорын байгууллагын нэгдмэл төвлөрсөн удирдлагын тогтолцоог өөрчлөх, прокурорын мэргэжлийн, хараат бус байдлыг бэхжүүлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд хяналтын чиг үүргээ сонгодог агуулгаар нь хэрэгжүүлэх, мөрдөн шалгах зарим ажиллагааны зөвшөөрлийг шүүхэд шилжүүлэх;
4. Гэмт хэргийн статистикийн тогтолцоог боловсронгуй болгож, гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцооны нэгдсэн сан бүрдүүлэх;
5. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд техник технологи, хиймэл оюун ухааны ололтыг ашиглах, инновацыг нэвтрүүлэх;
6. Хууль сахиулах болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагад итгэх олон нийтийн хандлагыг нэмэгдүүлэх, түүнийг үнэлэх арга зүйг боловсруулж тодорхой хугацаанд судалгааг явуулж хэвших зэрэг болно.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Нэг. Монгол Улсын хууль тогтоомж:

²³ Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, шүүхийн судалгаа, мэдээлэл, сургалтын хүрээлэн. “Шүүхэд итгэх иргэдийн итгэл”, санал асуулгын судалгааны тайлан. УБ., 2015

²⁴ Азийн сан “Авлигын талаарх олон нийтийн ойлголт мэдлэг тогтоох судалгаа”, УБ., 2018, 52 дахь тал

- Монгол Улсын Үндсэн хууль//Төрийн мэдээлэл, УБ., 1992 №1
- Цагдаагийн албаны тухай хууль// Төрийн мэдээлэл, УБ., 2017 №8
- Тагнуулын байгууллагын тухай хууль// Төрийн мэдээлэл, УБ., 1999 №35
- Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль// Төрийн мэдээлэл, УБ., 2017 №23
- Авлигатай тэмцэх тухай хууль// Төрийн мэдээлэл, УБ., 2006 №35
- Шүүхийн шинжилгээний тухай хууль// Төрийн мэдээлэл, УБ., 2010 №2
- Монгол Улсын шүүхийн тухай хууль// Төрийн мэдээлэл, УБ., 2012 №11
- Прокурорын байгууллагын тухай хууль// Төрийн мэдээлэл, УБ., 2017 №24
- Эрүүгийн хууль// Төрийн мэдээлэл, УБ., 2016 №7
- Шүүхийн шийдвэр гүцэтгэх тухай хууль//Төрийн мэдээлэл, УБ., 2015
- Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр, Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоолын хавсралт
- Гэмт хэрэг, шүүн таслах ажиллагааны статистикийн үзүүлэлт тооцох аргачлал-Үндэсний статистикийн хорооны даргын 2018 оны А/118 дугаар тушаал

Хоёр. Сурах бичиг, гарын авлага, нэг сэдэвт бүтээл

- С.Жанцан, Монгол Улсын шүүх эрх мэдлийн болон хууль сахиулах байгууллагуудын тогтолцоо, УБ., 2003

Гурав. Судалгааны материал, эмхтгэл, өгүүлэл

- “Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаа: хэрэгжилт, чиг хандлага” Эрдэм шинжилгээний хурлын эмхтгэл. УБ., 2018

- Enkhbold.B “Criminal Justice System in Mongolia”, 2015, 한국테러학회보 제8권 제4호 , 159~186쪽, 전체 28쪽,

- Ж.Алтансүх,. Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэл, Хууль дээдлэх ёс// сэтгүүл. 2020. №12
- Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны хэрэгжилтэд хийсэн дүн шинжилгээ /2003-2018/ УБ., 2019
- С.Гантулга, Б.Энхболд. Монгол Улсын ялын бодлогын өөрчлөлт (2012-2017). Гэмт явдалтай тэмцэх асуудал. 2017. №1

- Enkhbold. B “Confidence in the police among Mongolian immigrants in South Korea and native Mongolians in Mongolia: A comparative test of conceptual models”, International Journal of Law Crime and Justice, 2017 №3(50)

- Максима төв “Цагдаагийн байгууллагын болон цагдаагийн албан хаагчийн талаарх Улаанбаатар хотын иргэдийн санал бодол” судалгааны тайлан. УБ., 2008

- Шинжлэх Ухааны Академийн Философи, социологи эрхийн хүрээлэн “Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдал, боловсронгуй болгох чиглэл” социологийн судалгааны тайлан. УБ., 2008

- Азийн сан “Олон нийтэд түшиглэсэн цагдаагийн үйл ажиллагаа”. УБ., 2008,
- Нээлттэй нийгэм Форум, Дотоод хэргийн их сургууль, “Цагдаагийн байгууллага: хэрэглэгчийн үнэлгээ-2017”, УБ.,2018

- Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, шүүхийн судалгаа, мэдээлэл, сургалтын хүрээлэн. “Шүүхэд итгэх иргэдийн итгэл”. санал асуулгын судалгааны тайлан. УБ., 2015

- Азийн сан “Авлигын талаарх олон нийтийн ойлголт мэдлэг тогтоох судалгаа”, УБ.,2018, 52 дахь тал

Дөрөв. Цахим хуудас

- https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp
<https://www.1212.mn/>